

ISSN 2227-4952

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 2 (27)

2018

КИЇВ

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 2 (27)

2018
КИЇВ

НАУКОВА СЕРІЯ — ЗАСНОВАНА У 2010 Р.

ВИДАЄТЬСЯ ЧОТИРИ РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

СКОРИЙ Сергій, доктор історичних наук, професор, Інститут археології НАН України

Відповідальний секретар:

ГОРБАНЕНКО Сергій, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОЛТРИК Юрій, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БУРДУКЕВИЧ Ян, доктор гуманітарних наук, професор, Вроцлавський університет (Польща)

ЗАЛІЗНЯК Леонід, доктор історичних наук, професор, Інститут археології НАН України

ІВАКІН Гліб, член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

КУЛАКОВСЬКА Лариса, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

МОЦЯ Олександр, член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ОБЛОМСЬКИЙ Андрій, доктор історичних наук, Інститут археології РАН

ОТРОЦЕНКО Віталій, доктор історичних наук, професор, Інститут археології НАН України

ПЕТРАУСКАС Олег, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ПОТЄХІНА Інна, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

СОН Наталія, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ТОЛОЧКО Петро, академік НАН України, Інститут археології НАН України

ХОХОРОВСЬКІ Ян, доктор гуманітарних наук, професор, Інститут археології Ягеллонського університету (Польща)

ЧАБАЙ Віктор, член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

У ВИПУСКУ:

НАШ ЮВІЛЕЙ

СТАТТІ

ПУБЛІКАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ

АРХЕОЛОГІЯ І ПРИРОДНИЧІ НАУКИ

АРХЕОЛОГІЯ І ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА

ДИСКУСІЇ

ІСТОРІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ
АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Л. С. Ключко

ОБРАЗ СФІНКСА В ДЕКОРІ СКІФСЬКОГО ВБРАННЯ

У статті йдеться про поширення зображень сфінкса на прикрасах різних категорій — елементах скіфського костюма. Розглянуто схеми та сюжети орнаментів, а також художню своєрідність та семантику окремих образів, до яких належать сфінкс з подвійним і симетрично розгорнутим тулубом. Висловлені припущення про походження мотиву, його символіку, а також — центри виробництва ювелірних витворів із зображенням сфінкса.

Ключові слова: сфінкс у Північному Причорномор'ї, скіфські прикраси, сфінкс з подвійним і симетрично розгорнутим тулубом.

Декоративні елементи скіфських костюмів — найважливіше джерело для реконструкції головних уборів, одягу, взуття. Вже не раз дослідники звертали увагу на різні категорії знімних прикрас, а особливо на їх комбінації у вбранні. Адже набори ювелірних виробів розкривають соціальний статус власника чи власниці, а, крім того, моральні норми та естетичні вподобання, прийняті в суспільстві. Не менше інформаційне поле мають і незнімні оздобы — металеві пластинки різної форми, які прикріплювали до усіх складових костюма. В його оформленні велику роль відіграло змістовне навантаження: адже поєднання окремих мотивів утворювали композиції, символіка яких була пов'язана з віруваннями скіфів. У V—IV ст. до н. е. на території Північного Причорномор'я стали популярними образи і сюжети, зміст та іконографія яких відбивають особливості греко-скіфського мистецтва. Уявленням скіфів були близькі такі синкретичні персонажі грецьких міфів як сфінкс та грифон. Що стосується останнього, то найраніше його зображення бачимо серед при-

крас жрецького головного убору VII ст. до н. е. (Ключко 2008, с. 36, рис. 8). На землях Скіфії впродовж VII—III ст. до н. е. грифон одержав нові риси, і, мабуть, новий зміст. Міфічну істоту включали до сюжетів, умовно названих «шматування», «боротьба героя з чудовиськом», поширеними були геральдичні схеми: грифони один проти одного, а також композиція, в якій візаві грифона є сфінкс. Цей персонаж належить до так званих міксантропічних образів разом із сиренами і горгонами. Всі вони увійшли до художньої культури населення еллінських міст Північного Причорномор'я за часів архаїки. С. С. Бессонова вважає, що поява таких образів передувала антропоморфізації скіфської релігії (Бессонова 1983, с. 81). Найбільш поширеним, як свідчать знахідки в Ольвії, Пантикапеї тощо, було зображення сфінкса. Дослідники зазначають, що образ міфічної істоти є на посуді та різноманітних прикрасах (сережках, нашійних та наручних оздобах, пластинках-аплікаціях) (Скржинская 2010, с. 199—202).

Походження образу сфінкс відносять до III тис. до н. е. Міфічна істота мала різний зміст у Єгипті та Шумері, а пізніше — в Ассирії.

У грецькій культурі Сфінкс (Сфінга) — жіночий образ. Він мав вигляд лева з жіночою головою, бюстом, орлиними крилами, хвостом бика. За Гесіодом «...*грізного Сфінкса на загубель кадмійцям*» породили *Єхидна та Тифон*» (Hesiod, 325). Але найвідомішим є міф про сфінкса, який жив поблизу Фів і вбивав усіх, хто не міг відгадати загадку: хто вранці на чотирьох ногах, вдень — на двох, а ввечері — на трьох. Тільки цар Едіп зрозумів, що йдеться про дитинство, зрілість та старість людини (Словник античної міфології 1989, с. 187). Сфінкс кинувся зі скелі, тобто, Едіп переміг чудовисько, але

Рис. 1. Сережка із зображенням сфінкса, що сидить на постаменті (курган Старший брат з групи Трибратніх курганів (Крим))

щастя не знайшов, бо, як виявилось справдилось страшне пророцтво: Едіп убив батька і одружився на своїй матері. За уявленнями еллінів — від долі не втечеш.

Ім'я фантастичної істоти походить від дієслова «душити» і це вказує на те, у якій ролі уявляли сфінкса жителі Еллади. Але аналізуючи художні особливості образу сфінкса на лекифі з Фанагорії, Б. В. Фармаковський відмічає дуалізм істоти: прекрасне обличчя жінки, але належить демоні смерті. Сфінкс поєднує насолоду і страждання. *«Сфінкси жаждут жизни, крови и любви... Сфинкс улаждает покойного лицезрением красоты, которая чарует и заставляет забыть все, приводит в экстаз»* (Фармаковский 1921, с. 45).

Митці за давнини, середньовіччя, нового часу не раз зверталися до образу сфінкса. Ставлення до нього диктувала кожна доба, але завжди сфінкса уявляли істотою з подвійним характером. В сфінксі поєднані чоловіче і жіноче начало, він руйнував і захищав.

М. В. Скржинська, досліджуючи поширення образу сфінкса в античних містах Північного Причорномор'я, з'ясувала, що найбільше пам'яток із зображеннями сфінкса походить із Ольвії та Пантікапею, але у переліку місць знайдення є також Німфей, Фанагорія тощо. Дослідниця склала каталог пам'яток, на яких представлено образ сфінкса. Переважають керамічні витвори, але є і ювелірні. Крім того,

знахідки дають підстави припустити, що майстри (зокрема, вазописці) проявляли інтерес до міфічного персонажу ще у VII—VI ст. до н. е., пізніше — у V ст. до н. е. (Скржинская 2010, с. 200). А нова хвиля різноманітних творів, на яких вміщено образ сфінкса, виникла на рубежі V — IV ст. до н. е. Саме в цей час на Боспорі створені прекрасні лекифи із зображеннями Сфінкса, Сирени, Афродіти, що походять з Фанагорії (Фармаковський 1921, с. 45). В образах бачимо втілення естетичних принципів, за якими були виконані різноманітні вироби. Серед них особливо привертають увагу майстерністю виконання сережки із кургану Старший брат з групи Трьохбратніх курганів (с. Огоньки, Крим) (Трейстер 2008, с. 112, кат. 14, табл. 57). Сфінкс сидить на постаменті у позі, характерній для тварин з породи котячих. Майстерно виконана жіноча голова істоти: тонке моделювання обличчя з правильними рисами, високим чолом, облямованим пишною зачіскою, прикрашеною стефаною. Жіночу сутність сфінкса підкреслюють дископодібні сережки з емаллю, на високій шиї — гривна з рубчастою поверхнею. Тулуб трактовано також у традиціях еллінського мистецтва: м'яко окреслено жіночі груди, виділено задні лапи, крила з пір'їн різного розміру: знизу короткі, зверху — довгі, вигнуті на кінцях. Хвіст сфінкса — довгий, вибагливо вигнутий (рис. 1). Цю подачу образу можна назвати класичною. У такій же манері змальовано образ сфінкса на сережках, знайдених у скіфських курганах: Чортотлик (північно-східна камера) (м. Покров Дніпропетровської обл.); Діїв курган; Огуз (північна могила) (сmt Нижні Сірогози, Херсонська обл.); Феодосія, Тепе-Оба (Петренко 1978, с. 32, табл. 20: 8; Болтрик 1980, с. 234, рис. на с. 233).

На території Скіфії пам'ятки, на яких вміщено зображення сфінкса, з'явилися не раніше V ст. до н. е., а особливої популярності образ набув впродовж IV ст. до н. е. Фантастична істота, мабуть, посідала високе місце у переліку символів божеств життєдайних сил природи, а крім того — знаків захисту від злих сил. Зміст образу можна вважати універсальним: такими функціями сфінкс наділений і в уявленнях греків (Скржинська 2010, с. 198).

У скіфському декоративному мистецтві мали поширення кілька варіантів зображення сфінкса. У загальних рисах можна виділити такі сюжети: сфінкс, що сидить; сфінкс стоїть, торкаючись ногою *visavi*; сфінкс з подвійним та симетрично розгорнутим тулубом.

Про скульптурні мініатюрні зображення сфінкса, який сидить, сказано вище: це деталі сережок з поховань скіфських аристократок. На деяких декоративних виробах подано силуєт міфічного персонажа. Наприклад, ланцюжок з прямокутних пластинок, на яких тоненькими дротинками створені візерунки: на вузьких ланках (14 × 24 мм) — сфінкс у про-

Рис. 2. Пластинка із зображенням сфінкса (Бердянський курган поблизу с. Нововасилівка, Запорізька обл.)

Рис. 3. Пластинки з сюжетом «боротьба людини з чудовиськом»: 1 — пластинка зі сценою боротьби людини зі сфінксом (Бердянський курган поблизу с. Нововасилівка, Запорізька обл.); 2 — зображення боротьби людини з грифоном (підвіска з кургану 4 поблизу с. Новоселиця, Черкаська обл.)

фільному ракурсі, а на ширших (24 × 24 мм) — розетки із загостреними пелюстками. Оздаба походить із Ольвії. Особливості втілення образу сфінкса та рослинного візерунка, застосування техніки скані — все це дозволяє припустити, що прикрасу створили у V ст. до н. е. (Клочко 2014, с. 113, рис. 2, 3). Схожого сфінкса (обернений обличчям праворуч), бачимо на пластинках (27—29 × 17—18 мм), знайдених у боковій гробниці в кургані Товста Могила (м. Покров, Дніпропетровської обл.) серед прикрас убрання жінки. Зображення сфінкса рельєфне, виконане в техніці витискування (Мозолевський 1979, с. 131, рис. 113: 9).

На деяких предметах із скіфських курганів, відтворені унікальні сюжети. Можливо, вони є інтерпретацією зображень, представлених на творах грецьких майстрів. Привертає увагу трактування образу сфінкса на апликаціях, що походять з могили Бердянського кургану (с. Нововасилівка Запорізької обл.). Йдеться про мініатюру на прямокутній пластинці (розмір 26 × 28 мм), знайденої у східній могилі (Мурзин, Белан, Подвысоцкая 2017, с. 116, кат. 136). На невеличкій площині вміщено образ сфінкса у профільному ракурсі. Міфічна істота сидить у позі, властивій хижакам з породи котячих. Голова схилена до віялоподібного крила, форму якого підкреслюють довгі опуклі борозенки. Виразне обличчя сфінкса передано на 3/4: добре видно опущені очі, пухкі вуста. Довге волосся, зачесане назад, відкриває чоло і розсіпається по плечах. Акцентовано бюст міфічної істоти, міцні передні ноги з великими пазурами. Задня частина тулуба сфінкса: рельєфно окреслено стегно і ліва задня нога, піднята вверх, наче сфінкс тягнеться до свого обличчя. Сцена облямована рамкою з рельєфних насічок, які імітують перекручений шнур (рис. 2). Своєрідність композиції та трактування образу відповідають стильовим ознакам творів античного мистецтва. Можливо пластинка виконана боспорським майстром.

Ще один сюжет умовно названо «боротьба людини зі сфінксом» відтиснуто на пластинках, зафіксованих у центральній могилі (Мурзин, Белан, Подвысоцкая 2017, с. 112, кат. 108). Зображення стилізоване і через схематизм деталей його важко «прочитати». Сцена вміщена на невеличких пластинках (27 × 22 мм). Загальна схема має такий вигляд: на лівій половині площини бачимо голову і верхню частину фігури чоловіка, який лежить. На людину навалився сфінкс, зображення якого займає все поле справа на пластинці. Добре відтворено задню частину тулуба хижака з породи котячих, передню та задню ліві лапи з пазурами, вигнутий хвіст з китичкою на кінці. Голова сфінкса маленька, риси обличчя невідчужливі. Натомість, на «картинці» домінує голова чоловіка: показано крупні риси обличчя, відкритий рот (тобто, видно, що людина кричить), зачіску — пряме волосся закриває лоб і шия. До голови сфінкса простягнута тонка ліва рука (рис. 3: 1). Чи можна припустити, що описана сцена є ілюстрацією до міфу про загадку сфінкса? М. В. Скржинська зазначила, що навіть на пам'ятках мистецтва з античних центрів, знайдено небагато зображень, які можна зіставити з цим міфом (Сржинская 2010, с. 199). Можливо, сюжет, представлений на золотій пластинці з Бердянського кургану, змістовно близький сцені — «боротьба людини з грифоном», вміщеній на скроневих підвісках з кургану 4 поблизу с. Новоселки. (Черкаської обл.) (МКУ 2004, с. 55, кат. 24). Персонажі показані у профільному ракурсі. Особливо виділено грифона: голова з круглим оком і хижо вигнутим дзьобом, довга шия з гребенем, великі крила підкреслені паралельними рельєфними смугами. Підім'ятий чудовиськом чоловік лежить на спині. Кількома штрихами змальовано його одяг, характерний для скіфів (рис. 3: 2). Сюжет, можливо, передає уявлення, властиві індоєвропейським племенам: про одвічну боротьбу добра і зла, життя і смерті, втілене у битві героя

Рис. 4. Пластинки декоровані орнаментальним мотивом: сфінкс і грифон у геральдичній позиції — прикраси головних уборів (курган 22, пох. 1 поблизу с. Вільна Україна, Херсонська обл.)

з фантастичною істотою, перемога над якою символізує утвердження буття через подолання смерті.

Як було зазначено, сюжети, представленні на пам'ятках із Бердянського та Новоселківського курганів — унікальні. Хоча вироби походять із різних областей Скіфії, але в передачі образів відбилась своєрідність художнього стилю, який вирізняє творчість місцевих майстрів. Вони, мабуть, працювали на базі ремісничих центрів, які існували ще за доби передскіфського часу на землях Середнього Придніпров'я. Як зазначала С. С. Бессонова, зараз є вже достатньо матеріалів, які свідчать про виробництво витворів торовитики на території Лісостепової Скіфії (Бессонова 2014, с. 79).

У IV ст. до н. е. створено орнаменти, модулями яких були пари міфічних істот, які стоять, обернені головами один до одного (геральдична композиція): грифони, грифон і сфінкс, та зооморфних — козлики, хижакі з породи котятих. Золоті стрічки з рельєфними візерунками вказаної схеми найчастіше прикрашали сакральні головні убори. Йдеться про золоті стрічки — оздобі полосів, реконструйованих за знахідками в курганах Чортомлик: південно-східна камера (сфінкс зліва: тулуб в профіль, обличчя en face, ліва лапа піднята, грифон справа у профільному ракурсі, торкається припіднятою ногою visavi — сфінкса), північно-східна камера: візерунок на метопіді: профільне зображення сфінкса і грифона, які стоять з припіднятими лапами напроти один одного (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, кат. 128: 113). Що стосується останньої композиції, то схожий орнамент на пластинках-аплікаціях, зафіксованих серед декоративних елементів головного убору скіф'янки, поховання якої дослідили в кургані Товста Могила (м. Покровське Дніпропетровської обл.). На поверхні головного убору були прикріплені видовжені прямокутні пластинки з різними рельєфними композиціями. На

трьох вузеньких накладках бачимо по дві пари міфічних персонажів: навпроти один одного стоять сфінкс (зліва) і грифон (справа), торкаючись піднятими лівими передніми ногами, під якими — пальметка. По краях пластинок істоти показано без пари: зліва грифон, а справа сфінкс. Порядок їх розміщення розрахований так, щоб при з'єднанні стрічок, персонажі утворювали пари. Композицію підкреслено зверху і знизу двома зигзагоподібними тоненькими смужками (Мозолевський 1979, с. 129—130, рис. 112: 1, 2).

Такий же орнаментальний мотив відмічаємо на декоративних елементах головних уборів, реконструйованих за знахідками у похованнях жінок в кургані 22 поблизу с. Вільна Україна (Херсонська обл.) (Лесков 1974, с. 95, рис. 78).

У похованні 1 серед прикрас полоса бачимо: 4 дугоподібні пластинки (22—25 × 126—159 мм), а також 4 вузенькі ажурні смужки (22—24 × 133—136 мм), на яких вміщено рельєфний орнамент, утворений парами міфічних істот: сфінкс (зліва) і грифон (справа) стоять один навпроти одного, торкаючись піднятими лівими лапами. Зверху і знизу візерунок просторово обмежений пружком із зигзагоподібних ліній (Клочко 2013, с. 21).

Мініатюрні силуети міфічних істот відтиснуті штампом у вигляді смужки довжиною 6 см і шириною 2,5 см, який був вирізаний, ймовірно, з твердої породи дерева або відлитий з бронзи у техніці воскової моделі. Ажурні пластини зроблені методом просічного штампу: візерунок на тонкому металі вирізали за допомогою спеціальних інструментів (рис. 4).

Головний убір скіф'янки у похованні 2 в цьому ж кургані, крім інших аплікацій, прикрашали прямокутні пластини (4 екземпляри). На кожній з них вміщено зображення трьох пар фантастичних істот, обернених головами одна до одної, з припіднятими передніми ногами: крилатий бик та грифон, далі — два грифони,

у кінці фризу — грифон і сфінкс. Кожна пара доповнена зображеннями коника-стрибунця, їжака, скарабея, вміщених під дугою, утвореною лапами персонажів у геральдичній композиції. Орнамент зверху та знизу підкреслено рядами із «перлинок» — маленьких опуклих кружалець (Лесков 1974, с. 95, рис. 78).

Міфічні образи складають основу декоративного комплексу, призначеного для оформлення костюма скіф'янки, поховання якої дослідили у «Великому кургані» М. І. Веселовського поблизу с. Мала Лепетиха (Херсонська обл.) (Вітрик, Данилко 2002, с. 140 — 141). Насамперед, йдеться про оздобу головного убору: аплікації, на яких представлено образ сфінкса. Мініатюрні фігурки (23 × 30 мм), вирізані за контуром профільного зображення персонажа (обернені вліво і вправо), за абрисом та деталями (зокрема, припіднята нога) подібні до мотивів, включених до орнаментів на пластинках, розглянутих вище: прикраси полюсів з курганів Чортомлик, Товста Могила, курган 22 поблизу с. Вільна Україна тощо. Всього у похованні зафіксовано 44 аплікації, на звороті кожної пластинки напаяну таку ж, але гладеньку. Можливо, 22 фігурки сфінкса було прикріплено оберненими обличчям одна до одної, тобто, за принципами побудови геральдичної композиції, до вузьких дугоподібних смужок (Клочко, Васіна 2002, с. 154). Інші пластинки, мабуть, слід розмістити на поверхні головного убору рядами, тобто, також відповідно до закономірностей геральдичної композиції. Вони прикрашали убір спереду та по боках. Між ними — вільне поле, в центр якого «вписано» пластину більших розмірів (42 × 40 мм). Аплікація як декоративний елемент виділена не тільки центральним місцем на уборі, але й кольоровим тлом, мабуть, щоб підкреслити ідейне навантаження мотиву (Клочко, Васіна 2002, с. 165, рис. 2). Його (тобто мотив) називають «сфінкс з подвійним тулубом». В основі — відтворення образу міфічної істоти, яка сидить. Два тулуби показані в профіль, а голова — фронтально. Пластинка — фігурна, тобто, вирізана за контуром зображення. Воно відзначається з одного боку стилізацією, але з іншого — чіткою передачею характерних ознак міфічної істоти. Її голова з розділеним на проділ волоссям — в центрі композиції. Обабіч обличчя — крила у вигляді дугоподібних рельєфних ліній, які перетворюються на короткі насічки на бюсті сфінкса на двох тулубах. Вони обернені один до одного грудьми. Лапи сфінкса зображені в профіль, що підкреслює саме подвоєння тулуба (рис. 5: 1).

А. П. Манцевич зазначала, що мотив «сфінкс з подвійним тулубом» був значно поширений в античному світі (Манцевич 1987, с. 31). Дослідниця підкреслила, що майстри застосовували різні засоби стилізації при створенні образу: 1) тулуб повністю подвоєний, тому груди і лапи істоти подані в профіль, 2) подвоєння тільки

Рис. 5. Прикраси головних уборів: золоті пластинки із зображенням сфінкса з подвійним тулубом: 1 — великий курган М. Веселовського поблизу с. Мала Лепетиха, Херсонська обл.; 2—3 — курган 8 поблизу с. Вовчанське, Херсонська обл.

нижньої частини тулуба, отже, бюст і передні ноги показані фронтально (Манцевич 1987, с. 31). Слід зауважити, ще одну особливість подвоєння за першим варіантом: профільне зображення обернених вправо і вліво тулубів підкреслено вибагливо вигнутими хвостами сфінксів.

Н. А. Онайко зауважила, що мотив сфінкса з подвійним тулубом, використовували при виготовленні гіпсових виробів, відомих за знахідками на Боспорі (Онайко 1970, с. 50). Але С. Я. Берзина, на працю якої посилається Н. А. Онайко, розглядала витвори I—II ст. (Берзина 1962, с. 237, рис. 3). У той час, можливо, мотив сфінкса з подвоєним тулубом став чисто декоративним елементом в оформленні будівель.

Н. А. Онайко наводить тільки один приклад більш раннього твору, що походить з Боспору: знайдена на Тамані золота прямокутна пластинка представляє сфінкса, який сидить. Два тулуби передані у профільному ракурсі, розвернуті вліво і вправо, а жіноча голова — en face (Онайко 1970, с. 42, рис. 10). Рельєф виконано за традиціями грецького мистецтва. Подібну трактовку образу сфінкса з подвійним тулубом бачимо на бронзовому штампі, знайденому на території Криму (в районі с. Міжгір'я) (Скорый, Зимовец 2014, кат. 2.5.2). Міфічна істота вправно закомпонована у овал. Жіноча голова сфінкса увінчана калафом, контури обличчя підкреслює лінія верхньої частини крил. На них неглибокими борозенками нанесено оперення. Два тулуби сфінкса обернені один до одного і торкаються грудьми, ноги показані в профіль. Майстер передав характерні риси хижака з породи котячих, який сидить, підібгавши задні лапи і випрямивши передні.

На землях Скіфії знайдено пам'ятки, які репрезентують різні варіанти образу сфінкса: з подвійним та симетрично розгорнутим тулубом. Ці зображення відрізняються від описаних, насамперед, засобами виразності та мірою стилізації. Така інтерпретація образу сфінкса — одна з особливостей декоративного мистецтва Північного Причорномор'я.

Пластинки із зображенням сфінкса з подвійним тулубом знайдені в кургані Куль-Оба (Копейкіна 1986, с. 56—57). Аналізуючи предмети,

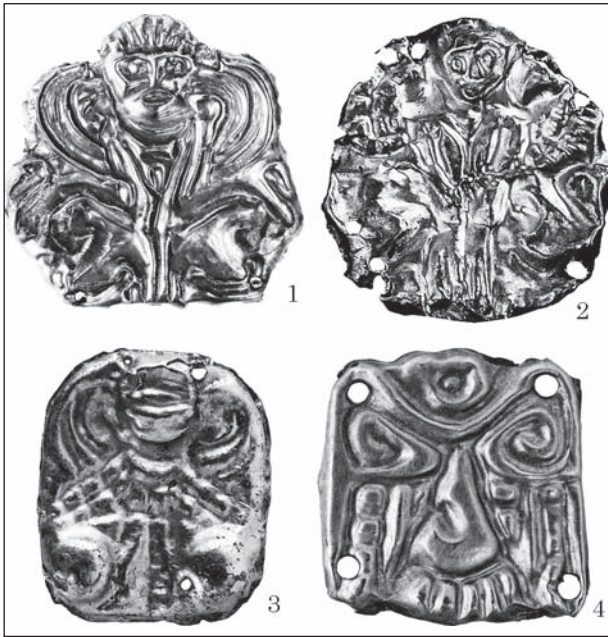

Рис. 6. Золоті пластинки-аплікації — елементи костюмних комплексів: 1 — курган 2 поблизу урочища Галущино, Черкаська обл.; 2—4 — курган 4 поблизу с. Новоселиця, Черкаська обл.

Л. В. Копейкіна також, тобто, як і А. П. Манцевич і Н. А. Онайко, підкреслила, що мотив «сфінкс з подвійним тулубом» був поширений в античному світі, а своє походження веде зі східного мистецтва (Копейкіна 1986, с. 56—57). Куль-Обські вироби — зразок трактування образу сфінкса за традиціями греко-скіфського стилю. Пластинка ажурна, вирізана за контуром зображення сфінкса з подвійним тулубом. У центрі — велика голова істоти з грубуватими рисами обличчя і зачіскою у вигляді трьох завитків. Фігури сфінксів, що сидить, передані схематично: крила, підняті вгору, загнутими кінчиками торкаються голови, невіразними рельєфними лініями показано хвости, профільна позиція ніг підкреслює особливості композиції (Онайко 1970, с. 42, рис. 9). Л. В. Копейкіна вважала, що пластинки виготовлені в боспорських майстернях. Однією з ознак виробів боспорських тореєтів була своєрідна ажурність: майстри вирізали окремі ділянки виробу, щоб яскравіше виділити контури зображення (Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014, с. 133, кат. 33—34).

Але значна кількість витворів із зазначеним сюжетом, мабуть, походить із майстерень на землях Скіфії і трактування мотивів належить також місцевим ювелірам. Особливості їхнього художнього мислення розкривають образи звіриного стилю. Їм притаманні такі засоби виразності, як стилізація, виділення видових ознак тварини, «перетворення», тобто, використання деталей для створення інших. Ці принципи залишилися основними і впродовж V—IV ст. до н. е., хоча постійно відбувалися зміни у мистецтві завдяки розширенню кола взаємозв'язків.

Найбільш ранні вироби, на яких представлено образ сфінкса, походять з поховань в кургані 2 поблизу урочища Галущино (с. Пастирське Черкаської обл.) та Солоха (Запорізької обл.). Йдеться про пластинки-аплікації, можливо, прикраси вбрання. Зображення на них, хоч і належать до одного типу (з точки зору принципів стилізації), але виконані різними штампами.

Золота пластинка з поховання в кургані 2 з уроч. Галущино була серед інших аплікацій із зображенням масок, ланей, птаха, який клює рибу тощо. Дослідник кургану В. Хвойка не зрозумів сюжету і в його звіті читаємо: «пластинки с изображением ... человеческой фигуры, обнимающей двух зверей» (Ханенко, 1899, с. 9). Отже, розглянемо пам'ятку: пластинка вирізана за контуром зображення, майже квадратна (38 мм). В центрі композиції — людська голова із зачесаним назад волоссям. Обличчя грубувате: великі очі з акцентованими зіницями, ніс прямий, рот у формі овалу, обведений тоненьким пружком. Під підборіддям сфінкса — тоненька опукла дуга, яка нагадує гривну, а нижче — рельєфний прямокутник, можливо, підвіска. До голови з двох боків прилягають крила, показані тоненькими дугоподібними лініями. Під крилами зліва і справа зображені у профільному ракурсі левині тулуби. Їх вигини з двох боків підкреслені хвостами (рис. 6: 1). Пластинка знайдена у пограбованому похованні, а за характером супровідних речей важко зрозуміти чоловікові чи жіночі вони (ці речі) належали. Намисто та «камені для праці», як правило, входили до інвентарю небіжчиці, але в могилі були також пластинки від панцира, а це говорить, про поховання чоловіка. Огляд пам'яток із зображенням сфінксів свідчить, що образ міфічної істоти найбільш властивий для декоративного оформлення жіночого костюма. Але є знахідки і в похованнях чоловіків. Насамперед, золоті пластинки (31 × 33 мм) із північної камери у кургані Солоха. Голова, крила, груди і ноги сфінкса показано в фас, а тулуб симетрично розгорнутий (Манцевич 1987, с. 30—31, кат. 3).

У похованні чоловіка в кургані 2 (пох. 1) поблизу с. Красний Подол (Херсонська обл.) знайдено пластинки із зображенням сфінкса з симетрично розгорнутим тулубом (Полин 1984, с. 113, рис. 15: 1). Маленькі пластинки (20 × 16 мм) вирізані за контуром: в центрі голова істоти, подана фронтально, облямована крилами, бюст показано короткими поперечними рельєфними штрихами, нижня частина тулуба — симетрично розгорнута. Вироби зроблені не досить хорошим штампом, через що губляться деякі характеристики образу, зокрема, риси обличчя сфінксів (рис. 7).

Найбільше виробів із зображеннями сфінкса із подвійним чи симетрично розгорнутим тулубом були декоративними елементами головних

уборів. До переліку їх прикрас належать довгі стрічки, зафіксовані в північно-західній камері кургану Чортотлик (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 198, кат. 122), а також пластинки з кургану 8 (пох. 1) Пісочинського курганного могильника (Харківська обл.) (Бабенко 2006, с. 77, рис. 1: 3—8). Образи сфінксів на всіх зазначених витворах подані схематично: голова та розгорнуті крила — фронтально, зліва і справа — тулуби хижаків з породи котячих. Розміщені одна біля одної, фігури утворюють орнамент, який зверху і знизу підкреслюють вузькі смужки із зигзагоподібних ліній.

Аналіз костюмних комплексів свідчить, що декоративні елементи із зображеннями сфінкса (різної іконографії) інколи переважали серед інших мотивів, але ніколи весь зміст декору не був зосереджений тільки на образі цієї міфічної істоти. У V—IV ст. до н. е. на стрічках, шапках, покривалах, плечовому одязі переважали комбінації оздоб різних категорій, на яких вміщували антропоморфні, зооморфні, фігоморфні, міфічні, геометричні мотиви (приблизно 3—5 образів).

Привертають увагу золоті декоративні елементи костюма скіф'янки, поховання якої дослідили у кургані 4 поблизу с. Новоселиця (Черкаська обл.): пластини-аплікації, сережки-кораблики з підвісками у вигляді водоплавних птахів, скроневі підвіски складної конфігурації, нашийна прикраса — ланцюжок з фігурних елементів у формі жіночої голівки (Bydlowski 1904, S. 59—63). Серед золотих аплікацій, якими прикрашали головний убір та вбрання — 3 типи зображень сфінкса з подвійним тулубом. Жінку поклали поряд з чоловіком, але вона була не супровідною особою, якщо судити за пишністю її одягу та декоративних елементів. Взагалі, в могили дослідники відмітили багато ознак приналежності обох небіжчиків до соціальної верхівки. Головний убір скіф'янки — ансамбль з налобної стрічки, конусоподібної шапки та покривала — вирізняється унікальним поєднанням образів, які використали для оформлення. Оздоба пов'язки — золота стрічка. Основний фриз на ній — орнамент із зооморфних мотивів (стилізовані голови лося). Спереду на шапці було прикріплено 26 золотих аплікацій — округлих пластин із зображенням сфінкса з симетрично розгорнутим тулубом. Вироби збереглися у дуже поганому стані — зім'яті, місцями розірвані, тому важко визначити особливості відтворення сюжету. Пластинки мають вигляд видовженого кола. В середині його вписано силует міфічної істоти. Голова із зачіскою у вигляді валика, розділеного короткими заглубленими рисками. Обличчя узагальнене, але очі — виразні. Крила розправлені, верхня частина плавною дугою облямовує підборіддя. Справа і зліва від центру — розгорнута нижня частина тулуба (рис. 6: 2).

Ще два типи стилізації образу сфінкса на золотих пластинках, зафіксовані серед апліка-

Рис. 7. Золоті аплікації із зображенням сфінкса з симетрично розгорнутим тулубом з кургану поблизу Красний Поділ, Херсонська обл.

цій у вигляді розеток і пальмет, які прикрашали плечовий одяг скіф'янки. Одна з пластин: прямокутна із заокругленими кутами. Центр композиції голова, але обличчя «прочитати» неможливо. Розгорнуті крила піднімаються до голови, підкреслені тонкими рельєфними лініями. На верхній частині тулуба нанесено сітку із заглублених навскісних штрихів. Ліва і права половини тулуба акцентовані опуклими напівсферами, якими позначено стегна сфінкса. Передні лапи передані фронтально (рис. 6: 3).

Одне зображення сфінкса вирізняється найбільшою стилізацією. Образ важко пізнати, оскільки він створений із геометричних фігур, окреслених тонкими рельєфними лініями. Невеличке коло з опуклиною в центрі — голова. Плавною дугою змальовані крила у верхній частині. Їх площина акцентована спіральними завитками. Розгорнутий тулуб показано опуклими квадратами і трикутниками. Внизу на пластинці повздовжніми рельєфними штрихами (імітація пазурів) позначено лапи (у фронтальному ракурсі) (рис. 6: 4). Можливо, така стилізація образу відбиває його глибоку сакральність. Він, тобто образ, відтворюють як «формулу», пізнавану за окремими характерними ознаками.

Загалом, у комплекті прикрас убрання зібрано різноманітні мотиви, що є символами культу плодючості. Це, безумовно, відбиває не тільки соціальний і суспільний статус власниці, її особисту роль у певній спільноті, а також сімейні ситуації (Клочко 2010, с. 62—66).

У кургані 8 (п. 2) поблизу с. Вовчанське (Запорізька обл.) досліджено декоративні залишки убрання скіф'янки, для якої було споруджено окрему могилу. Жінку поховали у костюмі із

золотими аплікаціями та особистими знімними оздобами. До перших належать пластинки: із зображенням сфінкса, тулуб якого передано в дзеркальній симетрії відносно голови; хресто-подібні; з відтиснутою фігуркою лева. Ці вироби використовували як аплікації на головному уборі. Знімні прикраси: золоті сережки-кораблики з підвісками у формі водоплавних птахів, ланцюжок із фігурних елементів у вигляді людської голови, разок скляного намиста (Полин, Кубьшев 1997, с. 9, рис. 9: 1, 2). Образ сфінкса посідав головне місце в декорі головного убору. На пластинках-аплікаціях різного розміру: 19 великих (40 × 38 мм), 5 екземплярів — менших (34 × 30 мм) — зафіксовано два варіанти зображень. Великі пластинки у формі овала. Композиція побудована навколо людської голови з узагальненими рисами обличчя. Голова облямована візерунками з рельєних ліній: трьома фестонами позначено зачіску чи головний убір, плавні дугоподібні борозенки вимальовують крила, нагрудна частина заповнена опуклими прямокутниками, які, мабуть, імітують оперення. Знизу на пластинках вміщено профільне зображення двох левиних тулубів. Задні ноги сфінксів показано в профільному ракурсі, а передні — у фронтальному (рис. 5: 2).

Менші пластинки овальної форми також із зображенням сфінкса з подвійним тулубом. Людська голова показана фронтально, обличчя — узагальнено. Верхня частина пластинок оформлена пружком із дрібних опуклин. Над головою сфінкса вони утворюють незначний виступ, можливо, імітують головний убір (стефану?). Від голови до лев'ячих тулубів спускаються крила у вигляді дугоподібних візерунків з дрібних опуклин. Тулуби обернені вліво і вправо. Хвости підкреслюють їх профільний ракурс. Задні ноги істоти показані в профіль, а передні фронтально (рис. 5: 3).

У костюмах скіф'янок були нашійні прикраси із зображенням сфінкса. Образ міфічної істоти вміщено на елементах ланцюжків, які походять з курганів, споруджених над могилами представниць різних соціальних груп у IV ст. до н. е. Наприклад, у пограбованому Верхньорогачинському кургані (Херсонська обл.), який вирізняється висотою і належить до так званих «царських» могил, знайдено фрагмент намиста: 10 прямокутних ланок та одна видовжена пластинка, що є завершенням низки — друга не збереглась (Лесков 1974, с. 44, рис. 42). Основна деталь ланцюжка — мініатюрні «коробочки», на верхній пластині яких бачимо рельєфне зображення сфінкса: обличчя міфічної істоти показано у фас, а тулуб — подвійний, змальований як дзеркальне відображення профільного ракурсу. Дугоподібні крила, абрис яких підкреслено рельєфними борозенками, підняті, облямовуючи маленьку голову сфінкса. Вона показана узагальнено, обличчя з невиразними рисами. Від підборіддя донизу — тонка боро-

зенка, яка розділяє зображення на дві частини. Крила закривають бюст, нижня частина тулуба розгорнута, передні лапи показані в фас. Закінченнями низки з Верхньорогачинського кургану, ймовірно, були видовжені прямокутні пластинки (збереглась тільки одна), оздоблені дрібними опуклинами, зробленими пуансоном. Виріб, тобто, пластинка, і за формою, і за декором дисонує з ланками ланцюжка, тому він не має композиційно завершеного вигляду. Отже, перед нами яскравий приклад наслідування взірцям, тобто, ювелірним витворам, виконаним для населення грецьких міст чи так званих еллінізованих скіфів (Клочко 2014, с. 116, рис. 2: 4).

Окремі ланки із зображеннями сфінкса з подвійним тулубом зафіксовано у похованнях жінок, які не належали до представниць вищої аристократії, хоча мали ознаки певного виділення у своєму соціумі.

Нашійна прикраса, зібрана з окремих ланок, була в костюмі жінки, поховання якої дослідили в кургані поблизу радгоспу «Степовий» (Запорізької обл.). Після пограбування залишилося тільки 4 елементи: маленькі медальйони (16 × 14,5 мм), прикрашені досить великими підвісками (h — 30 мм) (Клочко 2014, с. 118, рис. 4: 3, 4). На верхній пластині ланки бачимо рельєфне зображення сфінкса з подвійним тулубом. Образ істоти вміщено на невеличкій площині, але можна «прочитати» основні деталі композиції. Її центром є жіноча голова, виділена дрібними рубчиками. Від скронь обабіч спускаються дві рубчасті смужки — це, мабуть, імітація оформлення покривала. Дугоподібні крила сфінкса і верхня частина тулубів мають вигляд кола, заповненого опуклинами. Від підборіддя істоти спускається донизу тонка борозенка, яка, власне, є лінією, що розділяє левиний тулуб (рис. 8: 1).

Увагу привертають прикраси з кургану 3 (пох. 2) поблизу с. Ізобільне (Дніпропетровської обл.). Елементи ланцюжка зроблені за схемою: овальна коробчаста ланка (розміри: 45 × 18 мм; 50 × 17 мм) з рельєфним візерунком на верхній пластині, оформлена знизу однією або двома підвісками (рис. 8: 2). Зображення сфінкса відрізняється від описаного образу, представленого на ланцюжку з Верхньорогачинського кургану. На пластинці з кургану поблизу с. Ізобільне акцентовано велику голову істоти, округле обличчя з опуклими очима та насупленими бровами. Крила сфінкса ледь намічені, але добре виділено подвійний тулуб, великі лапи, властиві хижаків з породи котячих. Хвости з характерною китичкою на кінці піднімаються до крил вибагливими завитками. Підвіски, які доповнюють цей елемент нашійної прикраси, за формою подібні до бутонів. Зроблені з об'ємних половинок, зверху прикрашені сітчастим візерунком, від якого вниз спускаються повздовжні борозенки. «Бутони»

Рис. 8. Зображення сфінксів із подвійним тулубом на елементах нашійних прикрас: 1 — золоті коробчасті ланки ланцюжка з кургану поблизу радгоспу «Степовий», Запорізька обл.; 2 — деталі ланцюжка з кургану 3 (пох. 2) поблизу с. Ізобільне, Дніпропетровська обл.

підвішували за допомогою мініатюрного кільця, прикріпленого до петель — вони напаяні по одній і по дві знизу на коробчастій ланці (Клочко 2014, с. 117, рис. 4: 1, 2).

Сфінкс з подвійним і симетрично розгорнутим тулубом впродовж IV ст. до н. е., мабуть, набув особливого значення в декорі вбрання (переважно, жіночого) на землях Скіфії. Знахідки прикрас свідчать, що обидва сюжети, мабуть, були рівноцінними за символічним змістом. Усі витвори мають спільну рису у подачі образу: за деякими виключеннями, не акцентовано жіноче начало сфінкса, тобто, голова подана узагальнено без головного убору чи зачіски, інколи не виділено бюст. Можливо, це особливість художнього характеру, яка виникла тому, що майстри наслідували різні зображення міфічної істоти. Скіфи, мабуть, аргіогі, сприймали сфінкса як жіночий образ. Тобто, як зазначено вище, розвинений символізм уявлень скіфів не вимагав деталізації образів, тому що їх сприймали за загальними рисами як знаки вірувань чи захисту від ворожих людині сил.

Такий же висновок можна зробити і відносно сюжету «сфінкс з подвійним тулубом».

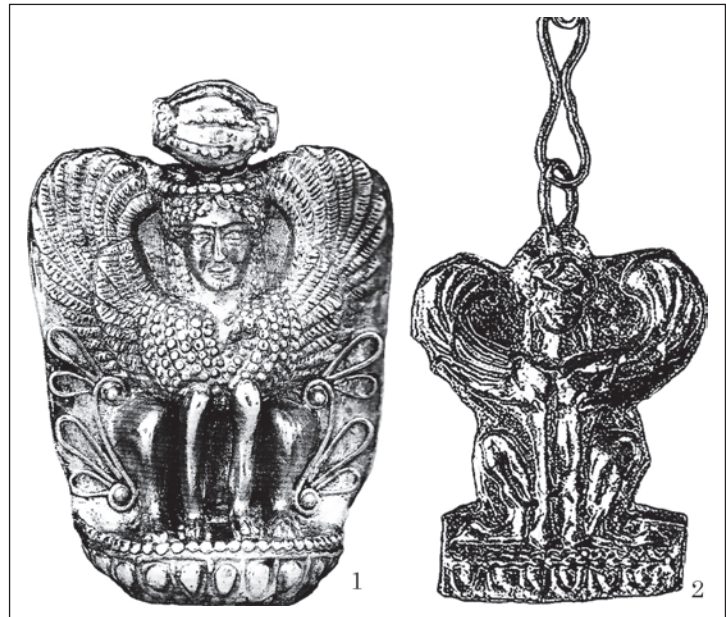

Рис. 9. Зразки творчості ювелірів Кіпру: 1 — золота сережка з могильника Куріон; 2 — мініатюрна золота сережка з могильника Муріон

Н. А. Онайко, А. П. Манцевич, Л. В. Копейкіна зазначали, що мотив був поширеним у античному світі, і завдяки грецькому мистецтву увійшов до творчості скіфських майстрів (Копейкіна 1986, с. 56). Зображення сфінксів з подвійним тулубом, мабуть, відбивають уявлення про дуалізм міфічної істоти. Цей художній прийом (подвоєння) дуже давній, і є відображенням намагання збільшити магічну силу образу.

Образ «сфінкс із симетрично розгорнутим тулубом» виник завдяки інтерпретації художніх зразків із сюжетом подвоєння лев'ячих тіл. Крім того, можна припустити, що у Північному Причорномор'ї були відомі твори, на яких представлено фронтальне зображення сфінкса, який сидить, і показані всі його лапи. Наприклад, знахідки на території Кіпру — підвіска з могильника Куріон (450 р. до н. е.) (Williams, Ogden 1994, p. 247, kat. 184). Образ сфінкса вміщено на невеличкій пластинці (29 × 20 мм). Людська голова — центр композиції. Виразні риси обличчя, зачіска у вигляді дрібних кучерів, що облямовують лоб. Від скронь до плечей спускаються локони чи підвіски. Зачіска прикрашена низкою намистин. Крила сфінкса підняті, на їх площині — візерунки у вигляді пір'їн різної довжини. Голова сфінкса представлена у обрамленні крил. Вони з'єднані на грудях і прикрашені рядами мініатюрних опуклин. З-під крил спускаються чотири ноги з лев'ячими пазурами (рис. 9: 1). Манера зображення характерна для ювелірів Східного Середземномор'я. Але деякі художні засоби знаходять відповідність у творах, знайдених на території Північного Причорномор'я оформлення нагрудної частини: бронзовий штамп з

Рис. 10. Зображення богині на троні зі сфінксами обабіч (сережка з кургану 10 поблизу Велика Знам'янка, Запорізька обл.)

Криму, золоті пластинки з с. Малої Лепетихи, с. Вовчанське (рис. 5: 2). Привертає увагу зображення голови сфінкса на прикрасах із радгоспу Степовий: від скронь обабіч спускаються дві смужки (рис. 8: 1).

З регіону Східного Середземномор'я (могилик Маріон на Кіпрі) походить ще одна підвіска (16 × 16 мм) із зображенням сфінкса, який сидить на постаменті (Williams, Ogden 1994, p. 248, kat. 185). Його поза, характерна для хижаків з родини котячих. Фігура міфічної істоти подана фронтально. Людська голова увінчана стефаною, обличчя з виразними рисами, від скронь до плечей спускаються підвіски. Крила розправлені, дугоподібно вигнуті. Їх форму підкреслюють тонкі борозенки. Бюст у вигляді мініатюрних опуклин, оголений. Ноги сфінкса зображені в одній площині: передні розпрямлені, задні зігнуті (рис. 9: 2).

Отже, сюжети сфінкс з подвійним і сфінкс з розгорнутим тулубом семантично однорідні і відповідали міфологічним уявленням жителів Північного Причорномор'я.

Як було сказано вище, образ сфінкса скіфи сприймали як один із символів богів плодючості. Л. В. Копейкіна звернула увагу на те, що

на одній з мозаїк Олінфа чергуються зображення сфінкса з подвійним тулубом і змієної богині (Копейкіна 1986, с. 56). Тобто, обидва мотиви створюють орнаментальний сюжет, зміст якого розкривають символи плодючості.

Образ сфінкса, можливо, пов'язували з культом конкретного жіночого божества. Про це свідчить поєднання зображення богині, яка сидить на троні, та сфінксів обабіч, обернених один до одного спинами. Йдеться про сережки з поховання 3 в кургані 10 поблизу с. Велика Знам'янка (Запорізька обл.) (МІДУ 2004, с. 35, кат. 66). Витвори належать до типу фігурних. Основна їх деталь — підвіска. Акцент в оформленні підвіски художник зробив на образі жінки, ймовірно, богині. Вона в ошатному вбранні, сидить у величній позі на троні, руки лежать на колінах, правою рукою підтримує посудину з округлим корпусом і широким вінчиком. Жінка змальована досить майстерно: художник показав кругле обличчя з крупними рисами, деякі подробиці костюма, притаманного скіф'янкам (рис. 10). Справа і зліва від жінки вміщено зображення сфінксів. Не дивлячись на мініатюрність, образи подані досить детально. Людська голова гордо поставлена на довгій шиї. Обличчя з правильними рисами. Зачіску показано у вигляді валика, вкритого тонкими рельєфними лініями — пасмами волосся. Опуклий бюст підкреслено напаяним кільцем, до якого підвішено привіску. Крила сфінкса нагадують гострий листочок, розправлені і підняті вгору, торкаються убору богині. Лапи істот опираються на підлокітники у формі баранячих голів. До них також припаяно кільця і прикріплені підвіски.

Зображення богині на троні зі сфінксами обабіч за іконографічними ознаками нагадує образ Кібели. Ця малоазійська богиня була включена ще з часів архаїки до пантеону богів, про культури яких свідчать знахідки в Ольвії. Богиню представляють в *coroni muralis*, з тимпаном у правій руці, левеням на колінах, сфінксами обабіч (Шевченко 2014, с. 45). А. С. Русяєва, досліджуючи культури богів землеробства в Ольвії, зробила висновок, що до III ст. до н. е. Кібелу шанувували разом з іншими божествами плодючості. Але у III—II ст. до н. е. вона набула значення головної богині (Русяєва 1979, с. 109).

У скіфській релігії, мабуть, Кібела також не мала поширення саме як малоазійська Матір Богів. А богиня на троні є узагальненим образом божества плодючості. Її оточення: сфінкси, баран — сприймали як символи богині, а отже — культу плодючості.

Іконографічні особливості образу жінки пов'язані, ймовірно, з наслідуванням зображень на витворах ольвійських майстрів (Русяєва 1979, рис. 51). Хоча сережки, про які йдеться, мабуть, виконані торецтом зі скіфського середовища. Про це свідчить, насамперед, відтворення головного убору та сукні жінки, форми яких

є характерними у костюмах скіф'янок (Клочко 2007, с. 354).

Отже, різні декоративні елементи скіфського вбрання вирізняють зображення сфінксів: сфінкс, що сидить; сфінкс стоїть, торкаючись ногою *visavi*; сфінкс з подвійним та симетрично розгорнутим тулубом. Семантика останнього образу, можливо, пов'язана з уявленнями про подвійний характер міфічної істоти.

ЛІТЕРАТУРА

Алексеев, А. Ю., Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. 1991. *Чертюмлык (Скифский царский курган IV в. до н. э.)*. Киев: Наукова думка.

Бессонова, С. С. 1983. *Религиозные представления скифов*. Киев: Наукова думка.

Бессонова, С. С., Сиволап, М. П., Сиволап, Л. Г. 2014. Золотая налобная пластина IV в. до н. э. *Музейні читання: Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ, МІКУ, 18—20 листопада 2013 р., с. 63-86.

Болтрик, Ю. В. 1981. Исследование кургана Огуз. *Археологические открытия 1980 г.*, с. 233-234.

Вітрик, І. С., Данилко, Н. М. 2002. Поховання знатної скіф'янки у «Великому кургані» М. І. Веселовського. *Музейні читання: Матеріали наукової конференції*. Київ, МІКУ — філіал НМІУ, грудень, 2001 р., с. 138-149.

Журавлев, Д. В., Новикова, Е. Ю., Шемаханская, М. С. 2014. *Ювелирные изделия из кургана Куль-Оба в собрании Исторического музея. Историко-технологические исследования*. Москва: Исторический музей.

Клочко, Л. С. 2008. Жіночі головні убори племен Скіфії за часів архаїки. *Музейні читання: Матеріали міжнародної конф. «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ, МІКУ, 12—14 листопада 2007 р., с. 23-41.

Клочко, Л. С. 2009. Образ водоплавного птаха на декоративних елементах скіфського костюма. *Музейні читання: Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь століття»*. Київ, МІКУ, 9—11 листопада 2009 р., с. 76-83.

Клочко, Л. С. 2013. Типы декоративных элементов в оформлении головных уборов скифянок. *Tyragetia, Arheologie. Istorie Antica, Serie noua*, VII (XXII), 1, с. 19-28.

Клочко, Л. С. 2014. Нашийні прикраси скіф'янок (ланцюжки з окремих елементів). *Музейні читання: Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ, МІКУ, 18—20 листопада 2013 р., с. 109-127.

Клочко, Л. С., Васіна, З. О. 2002. Реконструкція жіночого вбрання за знахідками у «Великому кургані» М. І. Веселовського. *Музейні читання: Матеріали наукової конференції*. Київ, грудень 2001 р., с. 150-168.

Копейкина, Л. В. 1986. Золотые бляшки из кургана Куль-Оба. В: Грач, Н. Л. (ред.). *Античная торевтика*. Ленинград: Аврора, с. 28-74.

Кубышев, А. И., Дорофеев В. В., Шилов Ю. А. и др. 1980. *Отчет о раскопках Херсонской археологической экспедиции ИА АН УССР в 1980 году*. Научный архив ИА НАНУ, 1980/15.

Лесков, О. М. 1974. *Скарби курганів Херсоцини*. Київ: Наукова думка.

Мозолевський, Б. М. 1979. *Товста Могила*. Київ: Наукова думка.

Музей історичних коштовностей України. 2004. Альбом. Київ: Мистецтво.

Мурзин, В. Ю., Белан, Ю. А., Подвысоцкая, Е. П. 2017. *Бердянский курган (погребальный комплекс скифского аристократа IV в. до н. э.)*. Киев: Центр учебной литературы.

Онайко, Н. А. 1970. *Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н. э.* Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1-27.

Петренко, В. Г. 1978. *Украшения Скифии VII—III вв. до н. э.* Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 4-5.

Полин, С. В. 1984. Захоронение скифского воина — дружинника у с. Красный Подол на Херсонщине. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Вооружение скифов и сарматов*. Киев: Наукова думка, с. 103-119.

Полин, С. В., Кубышев, А. И. 1997. *Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-Западном Приазовье)*. Киев: Наукова думка.

Русяева, А. С. 1979. *Земледельческие культы в Ольвии догетского времени*. Киев: Наукова думка.

Скорый, С., Зимовец, Р. 2014. *Скифские древности Крыма. Материалы одной коллекции*. Киев.

Скржинская, М. В. 2010. *Культурные традиции Элады в античных государствах Северного Причерноморья*. Киев: Институт истории.

Словник античної міфології. 1989. Київ: Наукова думка.

Трейстер, М. Ю. 2008. Изделия из бронзы, кости и украшения. В: Трейстер, М. Ю. (ред.). *Трехбратние курганы. Курганная группа второй половины IV—III вв. до н. э. в Восточном Крыму*. Симферополь, Бонн: Универсум.

Фармаковский, Б. В. 1921. *Три полихромные вазы в форме статуэток, найденные в Фанагории*. Петербург. Записки РАИМК, 1.

Ханенко, Б. И. Ханенко, В. Н. 1899. *Древности Приднепровья*. Киев, П.

Bydlowski, A. 1904. *Mogily w Nowosiolce w pow. Lipowieckim gub. Kijowskiej. Swiatowit*, 5, s. 59-63.

Williams, D., Ogden, J. 1994. *Greek gold jewellery of the classical world*. London.

REFERENCES

Alekseev, A. Y., Murzin, V. Y., Rolle, R. 1991. *Chertomlyk (Skijskij tsarskij kurgan IV v. do n. e.)*. Kyiv: Naukova dumka.

Bessonova, S. S. 1983. *Religiosnye predstavlenij skifov*. Kiev: Naukova dumka.

Bessonova, S. S., Sivolap, M. P., Sivolap, L.G. 2014. Zolotaj nalobnaj plastina IV v. do n. e. *Muzejni chytannij: Materialy naukovoji konferenciji «Juwelirne mystectvo — pohliad kris wiku»*. Kyiv, MIKU, 18—20 lystopada 2013 r. Kyiv, s. 63-86.

Boltrik, J. V. 1981. *Issledowanie kurgana Ogus. Archeologicheskie otkrytija 1980 g.*, s. 233-234.

Witryk, I. S., Danilko, N. M. 2002. *Pokhovannij znatnoij skifjynky u «Velykomu kurgani» M. I. Veselovskogo. Muzejni chytannija: Materialy naukovoji konferenciji*. Kyiv, MIKU, hruden, 2001. Kyiv, s. 138-149.

Zhuravlev, D. V., Novikova, E. Yu., Shemakhanskai, M. S. 2014. *Juwelirnye izdelia is kurgana Kul-Oba v sobranii Istorieskogo muzej*. Moskva: Istorieskij muzej.

Klochko, L. S. 2008. *Zhinochi holowni ubory plemen Skify sa chasiv arkhajky. Muzejni chytannija: Materialy naukovoji konferenciji «Juwelirne mystectvo — pohliad kris viky»*. Kyiv, MIKU, 12—14 lystopada 2007 r. Kyiv, s. 23-41.

Klochko, L. S. 2009. *Obras vodoplavnoho ptakha na dekoratyvnykh elementakh skifskoho kostijma. Muzejni chytannija: Materialy naukovoji konferenciji «Juwelirne mystectvo — pohliad kris viky»*. Kyiv, MIKU, 9—11 lystopada 2009 r. Kyiv, s. 76-83.

Klochko, L. S. 2013. Typy dekoratywnych elementow w oformlenii golovnyh uborow skifijnok. *Tyragetia, Arheologie. Istorie Antica, Serie noua*, VII (XXII), 1, s. 19-28.

Klochko, L. S. 2014. Nashiyni prykrasy skifijnok (lancijzhky z okremykh elementiv). *Muzejni chytannja: Materialy naukovoji konferenciji «Juwelirne mystectvo — pohliad kris viky»*. Kyiv, MIKU, 18—20 lystopada 2013 r. Kyiv, s. 109-127.

Klochko, L. S., Wasina, Z. O. 2002. Rekonstrukcija zinochoho vbrannij za znachidkamy u «Velykomu kurgani» M. I. Veselovskogo. *Muzejni chytannja: Materialy naukovoji konferenciji*. Kyiv, MIKU, hruden, 2001. Kyiv, s. 150-168.

Kopeykina, L. V. 1986. Zolotyje bljschki is kurgana Kul-Oba. In: Grach, N. L. (ed.). *Antichnaja torevitika*. Leningrad: Avrora, s. 28-74.

Kubyshev, A. I., Dorofeev, V. V., Shilov, J. A. *Otchet o raskopkah Khersonskoy arheologicheskoy ekspedicii IA AN USSR w 1980 g.* Naukowyi arhiv IA NANU, 1980/15.

Leskov, O. M. 1974. *Skarby kurganiw Khersonshchyny*. Kyiv: Mystectwo.

Mozylevskiy, B. M. 1979. *Towsta Mohyla*. Kyiv: Naukova dumka.

Muzey istorychnyh koschtownostey Ukrainy. 2004. Albom. Kyiv: Mystectwo.

Murzin, V. J., Belan, J. A., Podvysockaj, E. P. 2017. *Berdijnskiy kurgan (pogrebalniy kompleks skifskogo aristokrata IV v. do n. e.)*. Kyiv: Centr uchebnoy literatury.

Onayko, N. A. 1970. *Antichnyi import v Pridneprovie I Pobuzhie v IV—II vv. do n. e.* Moskva: Nauka. Svod arheologicheskikh istochnikov, D 1-27

Petrenko, W. G. 1978. *Ukrashenij Skifii VII—III vv. do n. e.* Moskva: Nauka. Svod arheologicheskikh istochnikov, D 4-5.

Polin, S. V. 1984. Zahoronenie skifskogo voyna — družhynika u s. Krasnyi Podol na Khersonshchine. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Vooruzhntnie skifov i sarmatov*. Kyiv: Naukova dumka, s. 103-119.

Polin, S. V., Kubyshev, A. I. 1997. *Skifskie kurgany Utliuiskogo mezhdurechij (v Sewerj-Zapadnom Priasowie)*. Kyiv: Naukova dumka.

Rusiaeva, F. S. 1979. *Zemledelcheskie kul'ty w Olvii dogetsogo wremeni*. Kyiv: Naukova dumka.

Skoryi, S., Zimovec, R. 2014. *Skifskie drevnosti Kryma. Materialy odnoi kollekcii*. Kyiv.

Skrzhinskaj, M. V. 2010. *Kulturnye tradicii Ellady v antichnyh gosudarstvah Severnogo Prichernomorja*. Kyiv: Institut istorii.

Slovyk antychnoi mifologii. 1989. Kyiv: Naukova dumka.

Treister, M. Yu. 2008. Isdelia iz bronzy, kosti i ukrashenia. In: Treister, M. Yu. (ed.). *Trehbratnie kurgany. Kurgannaj gruppa vtoroj poloviny IV—III vv. do n. e. v Vostochnom Krymu*. Simferopol, Bonn: Universum.

Farmakovskiy, B. V. 1921. *Tri polikhromnye vazy v forme statuetok, naidennye v Fanagorii*. Peterburg. Zapiski RAIMK, 1.

Khanenko, B. I. Khanenko, V. N. 1899. *Drevnosti Pridneprovja*. Kiyev. II.

Bydlowski, A. 1904. *Mogily w Nowosiolce w pow. Lipowieckim gub. Kijowskiej. Swiatowit*, 5, s. 59-63.

Williams, D., Ogden J. 1994. *Greek gold jewellery of the classical world*. London.

L. S. Klochko

THE IMAGE OF SPHINX IN THE DECORATION OF SCYTHIAN CLOTHES

By V—IV century BC the images which iconography and context originate from Greek-Scythian art are becoming popular among people of Scythia. One of the most popular motive was sphinx. It was depicted on jewelry: earrings, neck rings, bracelets, appliqué-plates. The image of the mythical creature was among symbols of gods, life-giving forces of nature as well as signs of protection against dark forces. Some stories on the artifacts from Scythian kurgans are unique, presumably free interpretations of images from the creations of Greek masters. Often the image of sphinx was included to the heraldic compositions on golden plates which decorated headdresses. Most of the appliqué with relief patterns were forged in Greek workshops of Northern coast of Black Sea. However some artifacts tell about the existence of jewelry craft in Scythia itself.

The images of sphinx with double and symmetrically opened torso raise extreme interest. This is the feature of decorative art of Northern coast of Black Sea. The majority of the artifacts which represent different variations of the image are found on the Scythian territory. It is possible that the idea of the image should be linked to the semantics of the sphinx — its dualistic nature. The iconography has the reflections of traditions which are usual for Scythian art: the stylization, representations of species specific of creatures, so-called transformations (one detail becomes set-up for another). The decorative elements with the image of sphinx with double and symmetrically opened torso were also symbols of fertility in Scythian costume.

Keywords: sphinx at Northern coast of Black Sea, Scythian jewelry, sphinx with double and symmetrically opened torso.

Одержано 3.03.2018

КЛОЧКО Любов Степанівна, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник, Музей історичних коштовностей України, вул. Лаврська 9, Київ, 03015, Україна, vklochko@ukr.net.

KLOCHKO Liybov, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Museum of historical treasures of Ukraine, Lavrska str. 9, Kyiv, 03015, Ukraine, vklochko@ukr.net.